

כלכלה דמוקרטית: זיקנה

Shaharit
שחרית
سحرية
יוצרים מחנה משותף

מאת ד"ר עופר סיטבון, עמית בכיר במכון "שחרית"

בדומה למרכיבים רבים בחינוך, השפה הכלכלית השתלטה גם על השיח הקיים בנושא הזיקנה: האם הכספים המצויים בקרנות הפנסיה יספיקו? האם להאריך את גיל הפרישה? האם הדור הצעיר יצטרך לשאת בנטל ולתמוך במבוגרים יותר? בהתאם לכך, השיח הנוכחי מתאפיין גם בדיכוטומיות - או תעסוקה או פרישה; או עבודה או חיי כיף (בפנסיה) - עובדה שמקרינה גם על הפתרונות המוצעים ("חסר כסף בקרנות הפנסיה? נאריך את גיל הפרישה?"). אלא שכידוע, החיים מורכבים הרבה יותר, והדור שלנו, יותר מהדורות שקדמו לו, כבר מבין שאין פתרון אחד שמתאים לכולם: חלק מהזקנים היה שמח להמשיך ולעבוד עד גיל 75, אחרים יעדיפו לפרוש בגיל 60 ולבלות יותר עם הנכדים ואחרים - למכור את נכסיהם ולצאת לטיול קרוואנים בעולם.

האתגר הניצב בפנינו הוא אפוא לנסות ולדמיין מסגרת חברתית אלטרנטיבית שתאפשר מגוון של פתרונות, שיותאמו הן לרצונותיהם של הזקנים והן ליכולותיה של החברה. לשם כך, יש לחשוף את מערכת הערכים התרבותית שמעצבת כיום את יחסנו לזקנים רק מתוך נקודת מבט כלכלית ודמוגרפית, ולהפסיק להתייחס לזיקנה רק על דרך השלילה, כחיים ללא עבודה. במקום זאת, מוטב שנשאל מחדש מהי זקנה עבורנו כיום, וכיצד נוכל לאפשר לפנסיונרים של המאה ה-21 שהם רבים יותר, משכילים יותר, בריאים יותר ומאריכי ימים יותר מאי-פעם - לשמר את איכות חייהם ובמקביל גם לתרום לחברה?

היחס החברתי לזקני ישראל הוא אמביוולנטי: מחד, המדינה מבטיחה לכלל הזקנים "רצפה" של זכויות. ביטוי עכשווי בולט לכך הוא חוק פנסיה חובה משנת 2008 שמבטיח לראשונה הגנה פנסיונית (מינימלית אמנם) גם למאות אלפי הזקנים שהיו עד עתה נטולי פנסיה. מאידך, התפיסה האינדיבידואליסטית המטילה על הפרט את החובה לדאוג לעתידו הבריאותי והפנסיוני הולכת ומתפשטת. שחיקת הקצבאות, הדיון על הגבלת גובה דמי הניהול בקרנות הפנסיה, ריבוי הביטוחים הרפואיים הפרטיים, אי-הכללתו של האשפוז הסייעודי בסל הבריאות - כולם מבטאים גישה שלפיה הפרט הוא האחראי העיקרי לגורלו. תחלואיה של גישה זו באים לידי ביטוי הן בהוצאה הפרטית לבריאות ההולכת וגדלה, והן בפערים הגוברים בין אלו שיש להם לבין אלו שאין להם בתחום שבו ראוי היה לצמצם ככל האפשר.

זיקנה איננה רק בעיה אינדיבידואלית כי אם שאלה חברתית, כלכלית וערכית שמשקפת את התשובה שאנו כחברה מספקים לשאלות רבות-משמעות אודות משמעות החיים. לפיכך, התמקדות בלעדית בתיקונים החברתיים-הכלכליים - הנחוצים עד מאוד - הנדרשים לשם שיפור מעמדם של זקנים בישראל, מאמצת, לדעתנו, גישה צרה מדי. הקשר הבין-דורי והבנת התלות ההדדית בינינו אינם נוצרים בביטוח הלאומי, אלא במשפחה: הורים מגדלים ילדים, סבים עושים בייביסיטר לנכדים, ירושות מוענקות לצעירים, ילדים דואגים להוריהם המבוגרים. לכן המשפחה - והקהילה שבתוכה היא פועלת - מהוות שחקן מפתח בהבניית היחסים הבין-דוריים. במקביל, ראיית הזיקנה כנכס ולא כנטל תחזק את ההון החברתי ולאורך זמן, היא עשויה להוביל גם להפחתה בהוצאות הציבוריות על בריאות, סיעוד או דיור מוגן.

שילוב הזקנים בקהילה באמצעות כלים מגוונים יאפשר להטמיע את הידע, החוויות, המסורות והעושר התרבותיים שצבר הדור הוותיק במסגרת החיים הקהילתיים היומיומיים. נוכחות תקשורתית בולטת יותר של הזקנים תוכל לקדם דיון ציבורי על שאלות חשובות כמו מהי "המורשת" שעוברת מדור לדור? מהי האחריות של הדור המבוגר כלפי הדורות הבאים? ואפילו - מהו טיבו של "מוות טוב"?

כיווני פעולה מוצעים:

1. **"והדרת פני זקן"** - הרחבת ההשתתפות האזרחית של "זקני השבט": ראוי ליצור פלטפורמות שתאפשרנה יצירת הזדמנויות להשתתפות אזרחית שתנצל את הזמן והניסיון של הזקנים. הקמת "בנקים של חוכמה", למשל, תוכל להמחיש שלא רק מודלים כלכליים גרידא יכולים לאפשר לזקנים להיות חלק תורם לחברה. "בנקים" כאלו יוכלו לפעול בשני אופנים: ראשית, באמצעות מיפוי של הצרכים הקהילתיים המקומיים ושל פערי המיומנויות הקיימים במגזר הפרטי וההתנדבותי, והתאמתם לכישורים ולניסיון של זקני הקהילה; ושנית, באמצעות אספקת ידע (בעיקר לא פורמלי) למוסדות הקהילתיים. כך, למשל, מערכת החינוך, הפורמלית והלא-פורמלית יכולה לשמש כאתר חשוב לעריכת מפגשים בין-דוריים בלתי-אמצעיים: תכניות לימודים, לימוד שפות, שיחות על החיים, מערכי התנדבות ועוד. בדומה לניצולי השואה היום, הזקנים יכולים להיות "סוכני הזיכרון" של הקהילות שלהם ולהעניק להן נקודת מבט שתאפשר התמודדות מאוזנת יותר עם קשיי היומיום. מעבר לכך, ישראל, כחברת הגירה, תצא נשכרת אם תדע לשמר - גם באופן ממוסד - את תרבותם המגוונת של הבאים בשעריה. כך עשוי להיווצר אתוס הומניסטי מלכד שיוכל לאפשר לדורות הצעירים יותר להתגבר על הדיכוטומיות הזהותיות הקיימות כיום (מזרחים-אשכנזים או יהודים-ערבים).

2. **תכנון פיזי ידיוותי לזקנים:** ראוי לעצב מחדש באופן פיזי שכונות ובתים באופן שיעודד שילוב ועצמאות של זקנים בקרב הקהילות השונות. התאמת המרחב השכונתי לצרכי הזקנים עשויה גם להפחית את הצורך במעבר לדור מוגן. תכנון עירוני צפוף יוכל לשמר מקומות מפגש רב-דוריים כמו פארקים ומרחבים ירוקים. בהקשר זה, ניתן להסתייע בדוגמה מאיטליה: במקומות שונים הוטל על זקני הקהילה לנהל את הפארקים העירוניים כדי להחיות אותם, וזאת מתוך הנחה שהפנאי הרב העומד לרשותם, לצד החיוניות הכרוכה בעשייה תורמים הן לזקנים והן לקהילה כולה.
3. **מיגור הגילנות (אפליה על בסיס גיל):** החקיקה הקיימת בהקשר זה היא, כמובן, חשובה אך לא די בה. עלינו לדאוג גם לאיכות המשרות באופן שימנע מאנשים מבוגרים להמשיך בעבודה בשכר נמוך רק מחוסר ברירה; יצמצם את השחיקה שלהם; יאפשר הליכי פרישה גמישים והדרגתיים שיותאמו לצרכים האישיים; ויסתייע בכישוריהם ובניסיונם של הזקנים במקום העבודה. לשם כך נדרש שימוש גם באמצעים "רכים" שישנו את התרבות העסקית הקיימת: הרחבת הנגישות לידע, ובניית ארגונים חדשים המסוגלים לזהות ולעדכן את הכישורים הדרושים לאנשים מבוגרים בשוק העבודה; שילוב בין שלב הגיוס של עובדים חדשים לבין שלב היציאה לגימלאות באמצעות תכניות MENTORING שבהם הוותיקים מעבירים את הידע והניסיון שלהם לחדשים; וכמובן, מדיניות כלכלית שתצמצם את חוסר הביטחון הכלכלי המחייב זקנים להמשיך לעבוד בעבודות בשכר נמוך. בנוסף, ראוי לסייע ולהקל על זקנים המבקשים להמשיך לעבוד ובמקביל מטפלים בבן-זוג (תמריץ שיוכל אף הוא למנוע מעבר לדור מוגן).
4. **עידוד "יזמות זיקנה" (ELDERPRENEURSHIP):** ראוי לקדם דגמים חדשים של השתתפות כלכלית שתאפשר יזמות בקרב זקנים המעוניינים בכך ושימוש חברתי ארוך טווח יותר בכישורונות שלהם. לשם כך, ניתן לפעול, למשל, באמצעות הקמת רשת ארצית של מיקרו-אשראי ושל קרנות הון-סיכון מקומיות המוכוונות לזקנים ובאמצעות מתן אשראי מדינתי לעסקים שמקימים זקנים.
5. **שינוי הייצוג התקשורתי של זקנים:** יחס אחר ל"זקני השבט" יתבטא גם בהרחבה של ייצוגם התקשורתי, באופן שיענה לרצון הגובר של זקנים רבים "להזדקן היטב", ולזכות ליחס של אזרח – וגם צרכן – מנוסה, להבדיל מן התפיסה הרווחת שלפיה מטרת החיים היא הנצחת הנעורים.
6. **למידת מבוגרים:** הזיקנה מביאה עימה פנאי. אחת הדרכים לעשות בו שימוש היא

להרחיב את אפשרויות הלימוד העומדות בפני הזקנים, בייחוד אלו שלא למדו במהלך חייהם. לשם כך, ניתן לפעול לפיתוח תכניות ללמידה מהבית; לקדם לימוד באמצעות ארגוני מתנדבים; או ליצור קבוצות שתשלבנה לימוד וטיולים משותפים. היעד בהקשר זה אמור להיות של בניית COMMUNIVERSITY – קהילה של אנשים שלומדים ומלמדים, שאותה המדינה תטפח ותעודד.

7. **שירותי טיפול (CARE) מבוססי-קהילה:** ראוי להקצות משאבים לפיתוח שירותי הטיפול (CARE) הקיימים באופן שיהיו קהילתיים יותר, ופחות מבוססים על ייבוא מהגרי ומהגרות עבודה. דוגמא לכך ניתן למצוא ביפאן שם קיימים "קרטיסי איכפתיות" שמעניקים נקודות זכות למי שמסייע לזקנים בני הקהילה, ושמאפשרים לו לנצל את הנקודות לשם קבלת טיפול בעצמו או להעבירן לבני משפחה נזקקים. דרך אחרת יכולה להיות מתן הקלות מס לאנשים שמתגוררים בקרבת הוריהם המבוגרים.

8. **תמיכה ציבורית במשפחה המורחבת:** השינויים הדרמטיים בשוק העבודה בעשורים האחרונים הגבירו, בין השאר, את תפקידם של סבים וסבתות בגידול נכדיהם. תהליכים אלו "מרחיבים" מחדש את המשפחה הגרעינית ומחזקים את המחויבות והתלות ההדדיות בין הדורות השונים. זהו דבר מבורך מבחינה חברתית שכן אלמלא כן, תפקידים רבים היו מוטלים על התקציב המדינתי. חיזוק המשפחה המורחבת יוכל להיעשות, למשל, באמצעות תמיכה ממשלתית בהקמתן של "קרנות משפחתיות" שאליהן יוכלו בני המשפחה להזרים כספים שונים שצברו לאורך החיים (חסכונות, קרנות השתלמות וכו'), באופן שייצור מכשיר גמיש שניתן יהיה לעשות בו שימוש לשם עזרה לזקני המשפחה ולצעיריה. זאת, לצד אסטרטגיות חברתיות להשקעה בגיל הרך שתוכלנה לשבור את מעגל העוני וההדרה וליצור תנאים שיאפשרו חיים מבוגרים יצרניים ומספקים (לכך יוקדש נייר עמדה נפרד).

החברה שלנו מזדקנת. לתהליך זה יהיו כמובן השלכות חברתיות חשובות, וגם מחירים כלכליים לא פשוטים. אך ניתן לראות בכך גם הזדמנות חשובה. חברה זקנה יותר יכולה גם להיות חברה חכמה יותר, קהילתית יותר וסולידרית יותר.

מכון שחרית

בית הלל 7 קומה 2, תל אביב | טלפון 03-5331999 | פקס 03-5339479
WWW.SHAHARIT.ORG.IL | WWW.FACEBOOK.COM/SHAHARIT.THINK